אבני המקום

וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שָׁבַע וַיֵּלֶךְ חָרָנָה: וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם וַיָּלֶן שָׁם כִּי־בָא הַשֶּׁמֶשׁ וַיִּקַּח מֵאַבְנֵי הַמָּקוֹם וַיָּשֶׂם מְרַאֲשֹׁתָיו וַיִּשְׁכַּב בַּמָּקוֹם הַהוּא: (בראשית כח י-יא).[1]

בראשית רבה פרשה סח סימן א

"ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה" - רבי פנחס בשם רבי הונא בר פפא פתח: "אז תלך לבטח דרכך וגו' אם תשכב לא תפחד" (משלי ג כג-כד). "אז תלך לבטח" - זה יעקב דכתיב: "ויצא יעקב". "אם תשכב לא תפחד" - מעשו ומלבן. "ושכבת וערבה שנתך" – "וישכב במקום ההוא".[2]

הפטרת השבת - הושע פרק יב

וַיִּבְרַח יַעֲקֹב שְׂדֵה אֲרָם וַיַּעֲבֹד יִשְׂרָאֵל בְּאִשָּׁה וּבְאִשָּׁה שָׁמָר: (הושע יב יג)

וְעַתָּה בְּנִי שְׁמַע בְּקֹלִי וְקוּם בְּרַח לְךָ אֶל לָבָן אָחִי חָרָנָה: (בראשית כז מג).[3]

אגדת בראשית (בובר) פרק סט

"כִּי עִם־אַבְנֵי הַשָּׂדֶה בְּרִיתֶךָ" (איוב ה כג) – אימתי? "ויקח מאבני המקום וישם מראשותיו" (בראשית כח יא). "וְחַיַּת הַשָּׂדֶה הָשְׁלְמָה־לָּךְ" (שם) – "וירץ עשו לקראתו" (בראשית לג ד).[4]

מסכת ברכות דף כו עמוד ב

אברהם תיקן תפילת שחרית, שנאמר: "וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם" (בראשית יט כז) ... יצחק תיקן תפילת מנחה, שנאמר: "ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב", "תפילה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו" (תהלים קב א). יעקב תיקן תפילת ערבית, שנאמר: "ויפגע במקום וילן שם כי בא השמש".[5]

רש"י בראשית פרק כח פסוק יא

וישם מראשותיו - עשאן כמין מרזב סביב לראשו שהיה ירא מפני חיות רעות. התחילו מריבות זו עם זו, זאת אומרת עלי יניח צדיק את ראשו, וזאת אומרת עלי יניח, מיד עשאן הקב"ה אבן אחת, וזהו שנאמר (פסוק יח) ויקח את האבן אשר שם מראשותיו.[6]

---

[1] מדרשים רבים יש על "אבני המקום", אך הפעם נביא רק מקצתם ונפנה בעיקר אל אחיו התאום של המדרש - הוא הפיוט. שים לב לאזכור "המקום" פעמיים בפסוקים אלה.

[2] נוסיף למדרש זה את דברי רש"י בעקבות מדרש אחר: "מגיד שיציאת צדיק מן המקום עושה רושם, שבזמן שהצדיק בעיר הוא הוֹדָהּ הוא זִיוָהּ הוא הדָרָהּ, יצא משם פנה הודה פנה זיוה פנה הדרה". האמנם הייתה יציאתו של יעקב מבאר שבע פסטורלית ונעימה כפי שמתואר במקורות אלה? היכולה שנתו לערוב עליו כשהוא מחפש לו מקום מסתור לשנת הלילה, בדרכו אל הבלתי נודע, הוא שכל ימיו היה "יושב אהלים"?

[3] כנגד "ויצא יעקב" של הפרשה, עומד "ויברח" יעקב של הנביא, אשר מזכיר לנו את יעקב הפליט הנס על נפשו ויוצא לגלות הראשונה, גלות "ארמי עובד אבי".

[4] היציאה לשדה וההיתקלות עם אבני המקום מסמלים את המעבר של יעקב מאיש אהלים לאיש שדה כדוגמת אחיו עשו. יציאה זו נסגרת לכאורה במפגש עם עשו בפרשת וישלח הסמוכה, אבל נראה ששוב לא חזר יעקב לשלוות איש תם יושב אהלים כפי שמעידה פרשת וישב וכל הפרשות עד סוף הספר. עפ"י מדרש תנחומא וישלח סימן י אבני המקום גם מסמלות נקודת התחלה נמוכה של יעקב ממנה צמח לעושר גדול בבית לבן בשל עבודת שדה קשה ויגיע כפיים מפרך. ואנחנו הפעם בכיוון הפיוט.

[5] במקום זה ובשעה קשה זו מתקן יעקב את תפילת ערבית המשלימה את שלוש תפילות היום שתקנו האבות. ראה דברינו תפילות אבות תקנום בפרשת וירא. מדרש זה מצוי גם בבראשית רבה סח ט בפרשתנו ושם נלווית לו דרשתו של ר' שמואל בן נחמן ששלוש התפילות הן "כנגד ג' פעמים שהיום משתנה. בערבית צריך אדם לומר: יהי רצון מלפניך ה' א-להי שתוציאני מאפילה לאורה. בשחרית צריך לומר: מודה אני לפניך ה' א-להי שהוצאתני מאפילה לאורה. במנחה צריך אדם לומר: יהי רצון מלפניך ה' אלהי שכשם שזכיתני לראות חמה בזריחתה כך תזכני לראותה בשקיעתה". האם התפלל יעקב שם גם תפילת מנחה שחידש יצחק אביו בשדה? האם בתפילת ערבית אמר: יהי רצון מלפניך ה' א-להי שתוציאני מאפילה לאורה? האם ציפה לתפילת אברהם זקנו שיאמר כשיאיר היום: מודה אני לפניך ה' א-להי שהוצאתני מאפילה לאורה?

[6] דברי רש"י אלה, גירסא דינקותא לרבים, מבוססים על דברי הגמרא בחולין צא ע"ב: "כתיב ויקח מאבני המקום, וכתיב ויקח את האבן! אמר רבי יצחק: מלמד שנתקבצו כל אותן אבנים למקום אחד, וכל אחת ואחת אומרת עלי יניח צדיק

בראשית רבה סח יא, פרשת ויצא

״ויקח מאבני המקום״ - ר׳ יהודה אמר: שתים עשרה אבנים נטל, אמר: כך גזר הקב״ה, שהוא מעמיד י״ב שבטים. אברהם לא העמידם, יצחק לא העמידם, ואני, אם מתאחות הן שתים עשרה האבנים זו לזו, יודע אני שאני מעמיד שנים עשר שבטים.[7] כיון שנתאחו זו לזו, ידע שהוא מעמיד שנים עשר שבטים. ר׳ נחמיה אמר: שלושה אבנים נטל. אמר: אברהם ייחד הקב״ה שמו עליו, יצחק ייחד הקב״ה שמו עליו, ואני, אם מתאחות הן שלוש האבנים זו לזו, אני יודע ששֵׁם הקב״ה מתייחד עלי. כיון שנתאחו, ידע שהקב״ה ייחד שמו עליו.[8]

פרקי דרבי אליעזר, פרק לה

״וילן שם כי בא השמש״, לקח יעקב שתים עשרה אבנים מאבני המזבח שנעקד עליו יצחק אביו ושם אותם מראשותיו באותו מקום, להודיעו שעתידין לעמוד ממנו שנים עשר שבטים. ונעשו כולן אבן אחת, להודיעו שכולם עתידים להיות גוי אחד בארץ, שנאמר: ״ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ״ (שמואל ב ז כג, דברי הימים א יז כא).[9]

זה ראשו; תנא: וכולן נבלעו באחד״. ״נבלעו כולן באחת״ - לשון הגמרא, ״עשאן הקב״ה אבן אחת״ - לשון רש״י. כך או כך, לפי דרשות אלה פרשת ויצא ״מתחילה מאפס״, בלי שום קשר לפרשה הקודמת. אין שום זכר לדרמה הגדולה של פרשת תולדות שבגינה נאלץ יעקב הצדיק (או ״הצדיק״) לגלות ולנדוד ממקומו ולבנות מאבני השדה, משכב לגופו, כרית לראשו וכסות ללילו.

[7] שינוי לשון מגוף שלישי נסתר (״הוא״) לגוף מדבר יחיד (״אני״), אופייני לסגנון המדרש וגם לסגנון הפיוט שלהלן.

[8] ושם גם שיטת ״רבותינו״ שיעקב נטל רק שתי אבנים. כמה אבנים התאחו ומה הן מסמלות? אליבא דר׳ יהודה מספר האבנים הוא שתים עשרה והמבט הוא קדימה, אל דור ההמשך, אל המשפחה שיעקב מתעתד לבנות. להגשים את מה שאברהם ויצחק היו מיועדים לקיים (ראה המדרשים על ״למה זה אנכי״). על פי ר׳ נחמיה, מספר האבנים הוא שלוש והמבט הוא אל העבר, אל דור ההורים, אליהם יעקב מבקש להתחבר ולהסתפח. וכמו שפותח מדרש רבה את פרשתנו בדרשתו של ר׳ שמואל בן נחמן: ״שיר למעלות אשא עיני אל ההרים (תהלים קכא) – אשא עיני אל ההורים״. ויעקב עצמו בכללם. מעניין למה רש״י ראה להביא רק את איחוד האבנים עפ״י הגמרא בחולין ולא את מספרם, כשיטת ר׳ נחמיה ור׳ יהודה בבראשית רבה, פרט שיש לו משמעות חשובה כפי שנראה.

[9] ראה מקבילה בבראשית רבתי פרשת ויצא כח יא, ילקוט שמעוני ויצא רמז קיט, רבנו בחיי ויצא כח י, אברבנאל ויצא כח י ועוד. מדרש זה מצוטט גם ברמב״ן בפירושו לבראשית כח יז, שמסיים במילים: ״השכים יעקב בפחד גדול ואמר: ביתו של הקב״ה במקום הזה״. **בתחילת מסעו לגלות ״ארמי אובד אבי״ פוגע יעקב במקום בו נעקד אביו יצחק.** יש כאן בעיה גיאוגרפית ״קטנה״ של בית אל מול ירושלים (הר המוריה) שכבר חז״ל ציינו אותה בגמרא חולין צא ב ורש״י מתעכב עליה בפירושו לבראשית כח יז ופותר אותה בדרך של שינוי השם: ״יעקב קראה לירושלים בית אל״, או בסיוע ״קפיצת הארץ״: ״שבא בית המקדש לקראתו עד בית אל, וזהו ויפגע במקום״. אך אנו משתאים מול הרעיון שהאבנים שלקח יעקב למשכב ומגן בלילה ההוא, הם אבני המזבח שעליו נעקד יצחק אביו! מדרש זה הוא כשיטת ר׳ יהודה של שתים עשרה אבנים, כמספר בני יעקב, אך הם כולם מהמזבח עליו נעקד יצחק ובכך יש אולי גם רמז לשיטת ר׳ נחמיה ששנים עשר השבטים היו ראויים לבוא מאברהם ויצחק. ביני לביני יש לנו דוגמא של דרכי התפתחות המדרש. איך מדרשים מאוחרים הולכים ומפתחים רעיונות שתחילתם במדרשים קדומים. מהגמרא בחולין, דרך בראשית רבה ועד פרקי דרבי אליעזר. מאבנים סתם לאבנים במספר סמלי ומשם למקורם של האבנים. ושוב יש להבין את רש״י שנצמד לגמרא בחולין ולא יסף.

עייף ויגע הגיע יעקב
אל המקום
בראש ההר,
לוז שמו היום
בית אל הוא מחר.
עייף ויגע ובלבבו
אימת אדם הנס על נפשו,
ידע מוצאו לא ידע מבואו
לאן ילך ואנה יבוא?
עייף, יגע ומפוחד
כי בא השמש הלילה רד
והוא לבד, והוא לבד.

איש תם יושב אהלים
הפך באחת
לאיש נד רדוף בדרכים
באין מקלט.
אֵי האם אשר עטפתו
באהבה סוככת
ועתה סכסכה אותו
כאש מלחכת
במרמה, מדון וריב
עם אביו ואחיו?
איה אוהל המשכן
פינתי השקטה
בין גדרות הצאן
לי מרגוע ומנוחה?
עתה כל זה מר מנגוע
וכחלום רחוק
ואני נטוש על הר גבוה
בחושך קר ועמוק -
כי בא השמש והערב רד
ואני לבד אני לבד
עייף, מרעיד ומפוחד
רוח ערב קרירה
את גופו הרועד ליטפה
מרחוק נשמע
ציוץ ציפור השבה אל קינה
באופק נראה
נצנוץ אחרון של אוהל רבקה
וקול מקרוב נשמע:

חֲפֵשׂ וּמְצָא יעקב כאן מנוחה
עם חיית השדה שים משכנך
עוד רבה לפניך הדרך
קשה וארוכה
עוד נכונו לך לילות קרח וחורב
מצא כעת מנוחה עם בוא הערב.
הלוא לימדך עשו אחיך
גדר אבנים לִבְנוֹת
עת הייתם נערים תמימים
ויצאתם לשחק בשדות
את הטבע לחוות
השתעשעתם עד כלות
בציד ציפור וחיות.
ומשובת נעורים וצחקוקי אחים
טרם התחלפו
במשטמת אח-זרים.
אך עשו לא כאן
הוא כבר לא אחי
הוא שם עם אבא ואמא
ואני ..
אני לבד אני לבד
נע ונד נווד נטרד
כולי אימה כולי חת

ויעמוד יעקב מרעיד
ויתקן תפילת ערבית

השפיל יעקב מבטו וראה
שלוש אבנים ועוד שנים עשר
עומדות בשורה
כאומרות קחנו יעקב
אנו לך משמרת וחברה
מגן בעדך, מנוח לראשך.
לא אבנים דוממות אנו
אבני חיים ובניין הננו
אבן ישראל לאביר יעקב
אבות למנוחה ו**בנים** לתקומה.
א-ב-נ-י-ם לאב ובנים.
קומה יעקב, קומה אל תירא!
אנו לך חום, אנו לך חומה.
וכל אבן קורצת ואומרת:

קחני יעקב!
הנח עלי כתפך השמוטה
שימני משכב ומצע לגופך
כרית לראשך, מגן בעדך

אני לך ראש, אני לך פינה.

הביט יעקב באבני המקום
וּסְקָרָן אחת לאחת
כל אחת ראויה
כל אחת מופלאה
כל אבן וסגולתה
כל אבן ותכונתה
וכל אבן - אוֹרָהּ וייחוּדָהּ.
הֲתֹאבֶינָה לחבור יחדיו
לשלום ולשלווה,
או תָּרְבֶּינָה ריב ואיבה?
אך הנה האבן הזו,
מה מוזר ומיוחד בה
מי טבע בה השקע הרחב
כאילו ראש אדם בה נחקק ונחצב?
מדוע מסותתת היא פנים ואחור
מדוע הכה בה הַכָּשִׁיל
ומבזיק בה האור?
מה פשר גזרי העצים
החרוכים לצידה
וקרן איל צפירים
שפוך לְיָדָהּ?

ויחרד יעקב חרדה גדולה

ויזכור יעקב את אותו יום מימים
אשר עשו יצא בו לצוד בהרים
ואמו לרעות והשקות העדרים
והוא ואביו לבדם באוהל ספונים
והימים ימי קיץ חמים לוהטים.
ויצחק קורא הגמיאיני מים
ורבקה איננה רק יעקב שומע.
השקה יעקב את אביו מים חיים
וענה יצחק את נפשי החייתני
כיום ההוא אשר שבה לתחייה
ועוד רגע ושבה לבוראה.

ולפתע הקול שתק והכל נדם
ויחבק יצחק ליעקב וּיִשָּׁקֵהוּ
כפי שלא נשקו וחבקו מעולם

מה זה אבא? שאל יעקב
על מה תדבר?
אל תַּסְתֵּר ממני דבר, אל תַּסְתֵּר!
- לא שום דבר, ענה יצחק מהר
- לא אבא, ספר לי מה קרה?
ומדוע זה עיניך כהו כה במהרה?
ענה יצחק :
כי ראיתי מלאכים ומראות אלהים
אל מלך יושב על כיסא דין
ועובר לכיסא רחמים.
- מתי אבא, מתי זה קרה?
- כשעקדני אבא-סבא קרבן לעולה
שם על ההר ההוא – שם "במקום"
שם על אבני המקום.
זה לא היה חלום, זה לא היה חלום

ויחרד יעקב חרדה גדולה עד מאד

אלהים, מה אני עושה כאן
להוותי בצרתי?
במקום אשר עקד סבא אברהם
את אבא שלי?
האם על האבן הזו
אשר הניח אבא את ראשו
ועוד רגע ונשחט כשה לעולה,
אפקיד את רוחי גווייתי
אישן ולא אירא?
האם אני השלמת הקרבן
לעת הזאת מזומן?
האם אני כפרת אבי?
האם אני תשלום חוב סבי?

כה סערה נפשו של יעקב
וכה רפה ונכפה גופו,
מנוחה רק ביקש לחטוף

עיניים לעצום מגורלו.
מיהר יעקב ובנה
את ליל משכנו הדל
מאבני המקום הנורא
מהם התחַלְחַל.
אכל את פת המעט
שהכינה אימו בחופזה
שתה מעט מים מכד
שהעמיס עליו אבא בחשיכה.
תנומה אחזתו בתרדמוֹת
מיגיע הדרך ומזיכרונות,
וישכב ויירדם על האבנים
ויחלום חלום ויבקש פתרונים.

וירא והנה סולם מוצב אָרְצָה
ומלאכים בו עולים ויורדים
ומעל מלאכים ומעל הסולם
ניצב האלהים.
אל תירא עבדי יעקב, פנה אליו הקול
אל תירא
אין עוד עקידות, יעקב,
אין עוד עקידה.
שאל מה תבקש בצאתך לדרכך
שאל מה תבקש ואתננה לך.
כי ניסיונות קשים יהיו עוד יעקב
ניסיונות קשים,
לא בשושנים תהא סוגה דרכך
לא בשושנים.

עד יהיה עקוב למישור
באחרית הימים.

מה אבקש, אלהים?
מה אבקש לרוחי ולנפשי
בעת אבני עקידת אבי
כרוכות עלי סביבי?
וידעתי כי אין הבטחה
בעולם לעולם
גם לצדיק יסוד עולם
ואני יעקב הוא שמי!

אל ההרים אשא עיני
מול השחר העולה
ותפילה ידובבו שפתותי
נדבות פי אדוני רְצֵה
תפילה לעני כי יעקב
ולפניך שיחו יַרְצֶה
ואתה תִּרְצֶה ועתה תֵּיָרְצֶה

שמרני אלהים
במסעי אל הבלתי נודע
היה עמי בכל אשר אלך
גם כי אתעה ולא אדע.
הצילני מכף כל אורב
מוקש פח ומצודה,

השיבני בבוא העת
אל זאת האדמה.
אל תעזבני אלהי אמת
לא עוד עקידה!
קיים בי כל שהבטחת משמי שחק
לסבא אברהם ולאבא יצחק
לזרעך אתננה - הִבְטָחֶתָם נאמנה -
ימה וקדמה, צפונה ונגבה.
ועוד זאת אלהים בקשה לי "קטנה"
עצומה לבקשָׁהּ,
בלשוני לפרטָהּ
בדעתי להביעָהּ
אבקשה רק מידך הפשוטה
בגד ללבוש אלהים תן לי
כסות לגופי הרועד
ולחם, שחור כשחור יומי הֵמְצֵא לי
לשוקק בו לב סועד

תן לי משפחה אוהבת אלהים
משפחה כמספר האבנים
לא עוד בן יחיד ונעקד
לא עוד אחים תאומים בודדים.
בית יעקב הקם לי
גם אם בדרך חתחתים
תן לי משפחה אוהבת
תן לי בנות ובנים

ואלמדם ואנחם בלב תמים
חוקיך הטובים ומשפטיך מישרים.

והאבנים האלה במילואותם
בית אלהים לך אקימה
בו תורת חכמים ותפילתם
אשיחה ואהימה
ופרשת העקידה
גם היא תיכתב בתורה
לשיח ולאגדה ולא להלכה
כי לא עוד עקדות, רק אבני בנין ושלום
עת נִרְצָה ונִתְרַצָּה עם אבני המקום.

שבת שלום ושלווה
מחלקי המים